

Синявська Л.І.,

асистент кафедри Історії України
Черкаського національного педагогічного університету

Роль загальноросійських політичних партій та організацій у процесі русифікації в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

В статті розглядається діяльність общероссийських політичних партій і організацій в справі русифікації України во второй половині XIX – началі XX в., а також їх відношення до українським національним устремленням.

The given article considers the activity of all-Russian political parties and organizations involved into a process of spreading the Russian language in Ukraine (second half of the XIX - early XX centuries). The author of the article also focuses on their attitude towards the Ukrainians' national inspirations.

Ключові слова: русифікація, самодержавство, есери, соціал-демократи, національність, прагнення.

Русифікаторська політика царизму у другій половині XIX ст. отримала серйозну підтримку з боку частини впливових загальноросійських політичних партій. За часів існування Російської імперії та Радянського Союзу ця тема була фактично заборонена для розробки дослідниками. У сучасний період після проголошення незалежності України практично відсутні дослідження, пов'язані із цією темою. Тому метою нашого дослідження є висвітлення і аналіз русифікаторської діяльності загальноросійських політичних партій і організацій, а також визначення їхнього впливу на населення України.

У другій половині XIX – на початку XX ст. найпотужнішими в Україні були осередки російських соціал-демократів, есерів, єврейських та польських соціалістичних і сіоністських партій. Хоча їхні інтереси, пов'язані із боротьбою проти самодержавства, співпадали з інтересами мешканців національних окраїн Російської імперії, але ці партії висловлювалися за збереження «єдиної і неподільної» Росії. Найбільшими у цьому плані виявлялися зусилля РСДРП, яка керувалася у своїх діях поглядами засновників марксизму. К.Маркс та Ф.Енгельс ще у «Маніфесті Комуністичної партії» визначили, що робітники не мають вітчизни. Цей постулат достатньо чітко визначив архаїчність та скороминучість національного фактору історії людства, місце якого повинен майже цілковито заступити фактор соціальний – діяльність згуртованого у всесвітньому

масштабі робітничого класу. Реально російські соціал-демократи залишилися прихильниками ортодоксального марксистського погляду на національне питання. За умов капіталізму воно ще не могло визнаватися актуальним, але після здійснення соціалістичної революції набувало, на думку російських марксистів, реакційного характеру. Діяльність різноманітних соціалістичних партій на національному ґрунті піддавалася критиці і компрометувалася з боку РСДРП. Так, під час тиску з боку російських соціал-демократів Революційна українська партія (РУП) була змушена постійно доводити свої революційні інтернаціональні позиції. Підтвердженням русифікаторської політики РСДРП може служити і другий розкол у 1904 р. РУП, фактично інспірований російськими соціал-демократами. Суперечності навколо питання політичної автономії України та умов входження до РСДРП призвели до виділення з РУП так званої української соціал-демократичної групи «Спілка», яка виступила за безумовне об'єднання з РСДРП і засудила націоналістичну позицію тієї частини організації, яка не пішла на подібне злиття і заснувала Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП) [1]. Послідовна підтримка російськими соціал-демократами української «Спілки» мала на меті спинити небезпечну тенденцію зростання національної свідомості в колах українських революціонерів та населення загалом.

Свого часу дослідник Ф.Є. Лось підкреслював, що пролетаріат України формувався як інтернаціональна сила. За його підрахунками, у Київській, Катеринославській, Херсонській, Харківській і Таврійській губерніях на кінець XIX ст. у всіх галузях промисловості були зайняті понад 185тис. робітників-росіян і 204261 українець [2]. Не погоджуючись із таким висновком, слід зауважити, що потік російських робітників в Україну і формування пролетаріату на основі російських робітників в Україні не можна назвати одним із аспектів інтернаціоналізації робітничого класу. Робітничі партії та організації, що проводили свою діяльність у загальноросійському масштабі, захищаючи інтереси робітничого класу взагалі, не виділяли у своїх програмах якихось особливих завдань по захисту національних інтересів українського робітництва. Порівняно велика кількість російських робітників в Україні (майже половина із загальної кількості) та діяльність їх політичних організацій сприяла нав'язуванню українцям загальноросійських робітничих завдань, гасел та способів боротьби.

Порівняно із соціал-демократами дещо з інших позицій виступали есери, які вже у своєму першому маніфесті проголосили визнання права на політичне самовизначення за народностями Російської держави і засвідчували свою підтримку їх протестів проти насильств на релігійному і національному ґрунті. Есери, на відміну від соціал-демократів,

підкріплювали свої заяви реальними справами, сприяючи визвольному рухові поневолених народів. На початку ХХ ст. вони навіть скликали з'їзд національних соціалістичних партій Росії для обговорення національної справи. Крім цього, есери доклали немало зусиль до пропаганди демократичних ідеалів у національному питанні у самому середовищі російських соціалістів. У своєму друкованому органі – газеті «Революционная Россия», вони полемізували із соціал-демократами щодо визначення позиції соціалістів у національній справі і викрили централістські симпатії соціал-демократів, піддаючи аналізу зміст матеріалів більшовицької «Искры». У відповідь більшовицька газета заявила про недопустимість сприйняття «права націй на самовизначення» безвідносно питання про соціальну революцію. Пропаганда такої позиції була названа «галасом» «...так званої партії, так званих соціалістів-революціонерів» [3].

За окремими винятками, російські партії соціалістичного толку лише декларували свою прихильність до національних устремлінь пригноблених народів. Проте, неприйняття росіянами національних інтересів народів імперії не сприяло консолідації їх зусиль у царині соціального протистояння.

Невизнання за Україною права на політичну автономію на тлі позитивного вирішення цього питання, наприклад, для Польщі, свідчило про продовження соціал-демократами традиції вибіркового, обмеженого застосування російською інтелігенцією демократичних принципів у сфері національної політики. Особливо консервативною була позиція щодо України, яскраво виражена ще М. Катковим «Визнавши політичні права за Україною, ми поцілили б у саме серце Росії» [4].

Характеризуючи ставлення російської революційної інтелігенції до національного питання, М.С.Грушевський зазначив, що ця проблема не викликала симпатій у прогресивних колах великоруського суспільства, не говорячи вже про марксистські погляди на нього «...як явище реакційне, притаманне лише буржуазному суспільству» [5].

Порівнюючи південний район гірничої промисловості з Уралом, Ленін вказував, що наскільки Урал старий і пануючі порядки «освячені віками», настільки Південь молодий і знаходиться в періоді формування. Чисто капіталістична промисловість, що виростає тут за останні десятиріччя ХІХ ст.. не знає ні традицій, ні становості, ні національності, ні замкнутості певного населення [6]. Твердження про відсутність національного поділу у південних промислових регіонах виглядає як прагнення видати бажане за дійсне, за умови наявності великої кількості російських робітників і прагнення «не помічати» робітників-українців.

Радянські історики свого часу наголошували, що страйковий рух робітників України наприкінці ХІХ ст. посилювався під впливом страйків

робітників Росії. Робітничий рух наприкінці 1890-х років був найбільш сильним у Херсонській і Катеринославській губерніях. За ними йшли Харківська та Київська [7]. Тобто, у тих губерніях, де найбільшим був відсоток робітників-росіян, поле діяльності російських, соціал-демократів було ширшим.

Відкидаючи твердження «економістів» про те, що робітничий клас ще не доріс до політичної боротьби, Ленін як доказ того, що «російські робітники» готові до неї, наводить святкування 1 Травня у м. Харкові [8]. Звичайно, кількість російських робітників тут була надзвичайно великою, але Ленін не помічає, говорячи про робітничий клас саме Росії, що подія, про яку йдеться, відбулася в Україні. Він часто наголошував, що його організації довелося вести боротьбу з різними «націоналістичними партіями» та групами, які намагалися «...відокремити трудящих різних національностей від загальноросійського революційного руху, розколоти трудящі маси на дрібні національні угруповання». Ленін указував, що «...в питаннях боротьби з самодержавством, боротьби з буржуазією всієї Росії ми повинні виступити як єдина, централізована, бойова організація, ми повинні спиратися на весь пролетаріат, без різниці мови і національності, згуртований спільним постійним розв'язанням теоретичних і практичних, тактичних і організаційних питань, а не створювати організацій, які йдуть окремо, кожна своїм шляхом, не ослаблюючи сили свого натиску дробленням на численні самостійні політичні партії, не вносити відчуженість і відособленість» [9].

Говорячи про можливість для українців самостійно вирішувати свою долю, Ленін наголошував, що російські революціонери неминуче простягнуть «братерську руку українським робітникам» і допомогатимуть боротися проти буржуазії [10]. І дійсно цю «братерську руку» дещо пізніше було протягнуто, коли радянський уряд організував «...всебічну допомогу трудящим України в їх боротьбі за встановлення радянської влади».

Однією із сторінок русифікаторської діяльності загальноросійських політичних організацій була боротьба проти національних прагнень українства в середовищі студентства. З 1900 р. студентські громади Української радикальної партії, що відчутніше проявляли себе в українському національному рухові, наштовхувалися на сильну протидію з боку російськомовного студентства, його політичних структур. Проти виступів демократичних студентів активно виступали осередки «розсудливих», зокрема «Російського товариства націоналістів», що намагалися покласти край «фанатичній більшості» [11]. Монархісти у Київському університеті, як викладачі, так і студенти, групувалися навколо газети «Киевлянин» (редактор – професор Д. Пихно), вимагаючи від влади та адміністрації університету рішучих дій проти демократичного руху, трактуючи студентські виступи лите

як продукт політичного розбещення в результаті зухвальства політичних агітаторів [12].

Радикальне, а з початку ХХ ст. відчутно політичне, спрямування соціалістичної течії було представлено в загальновузівських нелегальних організаціях студентів України – відповідно «Союзних рад», «Організаційних комітетів», «Виконавчих комісій». У різні періоди створювалися інші організації подібного типу, серед яких можна назвати «Незалежну групу обструкціоністів», «Групу боротьби із абсолютизмом», «Комітет нелегальних старост», «Київську касу допомоги політичним засланим і ув'язненим» [13]. Представники поміркованого напрямку студентського руху виступали за демократизацію освіти, громадянські, матеріальні, освітні права студентства. Основними їхніми формами боротьби були зрив занять, мітинги та страйки. У Київському політехнічному інституті діяла «Партія академістів», в Одеському університеті – «Академічний студентський союз» [14]. Крім них діяла «Рада старост», яка з 1902 р. працювала офіційно. Консервативний напрям складався із невеликої частини студентів, представників заможних верств населення, об'єднаних у партіях академічного порядку («Партія академічної свободи»), які діяли за сприяння адміністрації, починаючи з перших років ХХ ст. у всіх вузах [15]. Вони відверто виступали у ролі штрейкбрехерів проти заворушень студентів та радикально-політичних організацій, закликаючи у своїх відозвах покласти надії у розв'язанні суперечностей лише на урядові структури. Зокрема, у Київському університеті це було нечисленне «Російське товариство націоналістів», що організувалося в 1897 р. і мало девіз «Вищі навчальні заклади для науки» [16].

На рубежі ХХ ст. серед студентів поширювалися і відверто реакційні філії чорносотенних товариств «Російського зібрання», російського народу» тощо. Частина студентів з привілейованих верств були налаштовані досить активно у боротьбі проти «лівих» організацій, сприяючи у цьому вузівській адміністрації та поліції. Так, представники харківського відділку чорносотенно-монархічного «Російського зібрання» виступали за підтримку самодержавства [17]. Подібний «Союз російських студентів» існував в Одесі [18].

За сприяння попечителя та Одеського градоначальства в місцевому університеті на початку століття утворюються студентські «вірнопідданські» організації чорносотенсько-антисемітського спрямування «Єднання – сила», «Світанок», «Священна ліга». Члени цих організацій вели агітацію за погроми, відкриту травлю демократичного студентства, доносили на неблагонадійних.

На відміну від російських вузів, де студентський політизований рух очолили студентські фракції РСДРП, в Україні вони не мали такого монопольного становища. Серйозну конкуренцію їх становили осередки

есерів, особливо в Києві, Одесі, які вели пропаганду стратегії і тактики своєї партії, політичного терору [19]. Їх авторитет виріс завдяки гучним терористичним актам, проведеним студентами-бойовиками, які свого часу навчалися в Київському університеті. Значним впливом користувалися студентські національні партійні фракції лівого спрямування, зокрема українців, поляків, євреїв. Однак вплив українських національних політичних сил на початку ХХ ст. був помітно меншим, ніж загальноросійських. За даними жандармських та поліцейських управлінь на початку ХХ ст. студенти Київського університету та політехнічного інституту не тільки входили до партійних комітетів РСДРП та соціалістів-революціонерів, а й відігравали у них «провідні ролі» [20].

Відомо, що значний відсоток у робітничій партії становили євреї. Їхній вплив на українців передбачав захист власних інтересів. Так, протестуючи проти єврейських погромів, на початку ХХ ст. у політехнічному інституті створено «Комітет єврейської самооборони» з дієвими намірами захистити єврейське населення в разі погромів у Києві [21]. Протести проти дій чорносотенців набули широкого розмаху. Студенти Харкова провели у листопаді 1903 р. ряд спільних демонстрацій з робітниками проти реакційної політики самодержавства, а також з приводу відкриття в місті філії петербурзького «Російського зібрання». Одну з таких демонстрацій 27 листопада розігнала поліція та козаки [22]. У Катеринославі, Одесі, Києві було створено комітет захисту від єврейських погромів [23]. Із загальнолюдських моральних норм протест проти єврейських погромів і участь у ньому українства виявились цілком виправданими, але зворотної підтримки українських національних прагнень було не помітно, і навпаки, єврейські організації виступали проти національних прагнень українців. Виходячи з великого впливу революційно-соціалістичних організацій в Україні, які націоналізм називали «шовінізмом», багато українців не наважувалися визнати себе націоналістами. Тим більше, що їх соціально-економічні погляди великою мірою запозичувались з тодішніх російських революційних організацій. До речі, тривалий час «головними агітаторами» у студентському середовищі України російські урядовці вважали не українців, а євреїв. Міністерство освіти пропонувало встановити за студентами єврейської національності посилений нагляд і при найменших порушеннях звільняти з університетів [24].

Слід підкреслити, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. студентство вузів України, незважаючи на те, що частка студентів українського походження серед них була досить істотною, виходячи із русифікаторських тенденцій, які активно поширювалися через освіту, загальний процес денаціоналізації, великою мірою стояло осторонь процесів духовного

відродження українського народу, що значно поживалися у другій половині XIX ст. Студентська молодь йшла у фарватері або загального російського патріотизму, або російського аграрно-соціалістичного, а згодом соціал-демократичного руху.

Внаслідок цих причин демократичне українське студентство швидко опинялося у складі загальноросійських партій або займалося просвітницькою діяльністю [25]. Поодинокі студентські «гуртки політиків», починаючи з 80-х років XIX ст., хоч і ставили питання про необхідність модернізації ідеології українського руху, однак, для політизованої молоді Наддніпрянської України характерним було те, що вони не могли об'єктивно визначити пріоритети між соціальним і національним. Разом з тим, саме національно свідомому українському студентству на рубежі XIX-XX ст. належала провідна роль у генерації передових ідей та створенні організаційних структур визвольного руху. Великою мірою саме за їх рахунок формувалися лави організаторів, ідеологів та керівників українського визвольного руху [26].

Таким чином, пропонуючи більш привабливі гасла, іноді схиляючи на свій бік частину населення України так званою романтикою тероризму, загальноросійські партії завойовували досить великий вплив в середовищі українства. Значна частина населення Російської імперії, розуміючи всі вади самодержавства була об'єднана ідеєю його повалення, але таке ідейне згуртування неминуче вимагало певного компромісу в середовищі її учасників стосовно національного питання. Більш поміркована порівняно з соціал-демократами позиція есерів з національного питання в Україні була продиктована тим, що основу підтримки цієї партії становили селяни, абсолютна більшість яких з огляду на економічну діяльність повільно піддавалася процесу русифікації, зберігаючи свою мову і культуру. Крайні праві російські політичні організації намагалися схилити людей на свій бік або залякати за допомогою терору, проводячи планомірні погроми. Діяльність більшовиків спрямовувалась на заміну царського абсолютизму диктатурою пролетаріату, за якої не залишалося місця будь-яким проявам націоналізму, оскільки інтернаціоналізм оголошувався одним із робітничих гасел. Прагнення до створення Української незалежної держави не було розповсюдженим на той час у середовищі українства за відсутності міцної національної буржуазії, для якої задоволення власних національних прагнень співпадало б з їхніми економічними інтересами.

Література

1. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спілки». – Киев: Пролетарий», 1926.–С. 13.
2. Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и начале XX ст.–Киев, 1955.–С. 95,

3. Национальнѣш вопрос и революция //Революционная Россия.– 1903.– С. 2.
4. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття.–К., 1993. –С. 115.
5. Грушевський М. Национальнѣш вопрос и автономия //Освобождение России и украинский вопрос.–СПб.: Типогр. Тов-ва «Общественная польза», 1907.– С. 70.
6. В.І.Ленін про Україну /Інститут історії партії ЦК КГТ України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.–К., 1957.–С. 150-151.
7. Лось Ф.Є. До питання про розвиток революційної свідомості робітничого класу України в кінні ХІХ і на початку ХХ ст. //Укр. істор. журн –1958.–№ 5. – С.102.
8. В.І.Ленін про Україну. – С. 177.
9. Там само.– С. 205-206.
10. Там само.–С. 438.
11. Центральний державний історичний архів у м.Києві (далі – ЦДІАК).– Ф. 442.–Оп. 849.–Спр. 15.–Арк.64; Ф.274.–Оп.1.–Спр. 519.–Арк. 141.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).–Ф. 57 – Оп. 1.–Спр. 26.–Арк. 36.
13. ЦДІАК.–Ф. 274.–Оп. 1.–Спр. 599.–Арк. 20,78.
14. ЦДІАК.–Ф.268.–Оп. 1.–Спр.49.–Арк. 16(назвороті).
15. ЦДІАК.–Ф. 275.–Оп. 1.–Спр. 126.–Арк. 2 (на звороті); Державний архів м. Києва (далі – ДАК).– Ф. 16.–Оп. 469.–Спр. 188.–Арк. 1-2.
16. ЦДІАК.–Ф. 442.–Оп. 850.–Спр. 291.–Арк. 19-19 (па звороті); ЦДІА.–Ф. 274.–Оп. 1.– Спр. 519.–Арк. 11, 27, 141.
17. ЦДІАК.–Ф.304.–Оп. 1.–Спр. 20.–Арк. 152 (на звороті).
18. ЦДІАК.–Ф.268.–Оп. 1.–Спр. 49.–Арк. 16.
19. ЦДІАК.–Ф.275.–Оп. 1.–Спр. 2.–Арк. 365; Спр. 127.–Арк. 148; Ф. 268.– Оп.1.–Спр.49.–Арк.1; Ф.386.–Оп.1.–Спр. 507.–Арк.6-7, 66, 68; Ф. 304.– Оп. 1.–Спр. 20.–Арк.98, 142, 143.
20. ЦДІАК.–Ф. 274.–Оп. 1.–Спр. 893. – Арк. 8-8 (на звороті); Ф. 275.–Оп. 1.–Спр. 127.–Арк. 46-47; Спр. 9.–Арк. 1 (на звороті).
21. Там само.–Арк.10 – 10 (на звороті); Ф. 275.–Оп. 1.–Спр. 127.–Арк.49.
22. ЦДІАК.–Ф.304.–Оп. 1.–Спр. 26.–Арк. 9-10, 22-23.
23. ЦДІАК.–Ф.268.–Оп. 1.–Спр. 49.–Арк. 12; ЦДІАК.–Ф. 317.–Оп. 2810.– Арк. 48; Ф. 317.–Оп. 1.–Спр. 2810 –Арк. 67-67 (на звороті); ЦДАГО України.–Ф. 57.–Оп. 1.– Спр. 48.–Арк. 78.
24. ДАК.–Ф. 16.–Оп. 456.–Спр. 239–Арк. 1.
25. Дорошенко Д.І. Нарис історії України.–С. 541.

26. Капpler А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння //Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність,—Міжвуз. зб. наук, праць.— К.: Наукова думка, 1992.—Вип. 1. — С. 112 — 113.